

С. Є. Морозова*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АКТІВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ

Незважаючи на важливу роль актів цивільного стану в суспільних відносинах, до характеристики цивільно-правового статусу фізичної особи науковці звертаються лише на рівні коментарів законодавства¹ та підручників².

Значний внесок в розроблення питань, пов'язаних з визначенням цивільно-правового статусу осіб, ролі актів цивільного стану в зв'язку з цим, зроблено радянськими вченими-правниками, зокрема цьому були присвячені роботи О. М. Бєлогорської³, С. М. Братуся⁴, М. В. Гордини⁵, О. А. Єрошенка⁶, В. Л. Микеленаса⁷, О. Й. Пергамент, С. І. Реутова⁸.

Застосування законодавства в сфері регулювання актів цивільного стану виявляє безліч прогалин і суперечностей. Закон України “Про органи реєстрації актів громадянського стану”⁹ було прийнято до набрання чинності ЦК України¹⁰, однак норми Закону до сьогодні не приведено у відповідність до норм ЦК, який містить багато новел щодо визначення головних подій та дій в житті людини, які нерозривно пов'язані з нею і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків.

Акти цивільного стану є складним поняттям, проте недостатньо дослідженім в цивільному праві, що є значною прогалиною сучасної правової доктрини, оскільки сутність актів цивільного стану і їх значення для охорони особистих і майнових прав фізичних осіб, для правових відносин суспільства взагалі, є дуже важливим. В зв'язку з цим існує нагальна потреба в досліджені правового регулювання актів цивільного стану і науковому обґрунтуванню пропозицій щодо його удосконалення. Метою цієї статті є дослідження видів актів цивільного стану, залежність меж здійснення цивільних прав та виконання обов'язків у взаємозв'язку з цивільним станом фізичної особи, визначення системи нормативно-правових актів в сфері регулювання актів цивільного стану, виявлення прогалин у законодавчому регулюванні актів цивільного стану та вироблення пропозицій щодо їх усунення.

Актами цивільного стану, відповідно до ч. 1 ст. 49 ЦК, є головні події та дії в житті людини, які нерозривно пов'язані з нею і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Тобто акти цивільного стану є юридичними фактами, які можуть як здійснюватися відповідно до волі зацікавлених осіб (юридичні дії), так і відбуватися незалежно від неї (юридичні події).

© Морозова С. Є., 2008

* молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (м. Київ)

¹ Харитонов Е. О. Акти цивільного стану // Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. — К.: Істина, 2004. — С. 46-48; Коссак В. М. Акти цивільного стану // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В. М. Коссака. — К.: Істина, 2004. — С. 37-38; Венецька М. В. Акти цивільного стану // Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. — Ч. 1. — С. 63; Білоусов Ю. В. Акти цивільного стану // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзері (кер.авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К.: Юрінком Интер, 2005. — Т. I. — С. 102-104.

² Дзері І. О. Акти цивільного (громадянського) стану // Сімейне право України: Підручн. / За ред. В. С. Гопанчука. — К.: Істина, 2002. — С. 42-43; Ігнатенко В. М. Акти цивільного стану / Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеєвої, В. Л. Яроцького. — К.: Юрінком Интер, 2004. — Т. 1. — С. 109; Венецька М. В. Фізичні особи як суб'єкти цивільного права // Цивільне право України. Академічний курс / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. — Т. 1. Загальна частина. — С. 154-155.

³ Бєлогорська Е. М. Правові вопросы записей актов гражданского состояния: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — М., 1967. — 15 с.

⁴ Братусь С. Н. Акти гражданского состояния // Братусь С. Н. Курс гражданского права. Субъекты гражданского права. — М.: Госюризатд, 1950. — С. 82-90.

⁵ Гордин М. В. Вопросы кодификации семейного права в УССР // Тезисы докладов Научной конференции по вопросам кодификации советского законодательства / Редкол.: С. И. Вильнянский (отв.ред.), А. И. Рогожин, В. В. Стасис — Х.: Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1957. — С. 26.

⁶ Єрошенко А. А. Правовая регламентация гражданского состояния в СССР: Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. — Л., 1980. — 34 с.

⁷ Микеленас В. Л. Производство по делам об оспаривании записей актов гражданского состояния: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. — М., 1986. — 21 с.

⁸ Реутов С. И. Юридические факты в советском семейном праве: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — М., 1976. — 22 с.

⁹ Про органи реєстрації актів громадянського стану: Закон України від 24.12.1993 р. // ВВР. — 1994. — № 14. — Ст. 78.

¹⁰ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461

Аналіз нормативно-правових актів, в яких вживаються категорії “акти цивільного стану” (ЦК України, Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян” від 22 серпня 2007 р. № 1064¹¹) і “акти громадянського стану” (Закон України “Про органи реєстрації актів громадянського стану”, Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5¹²) показує, що законодавець не проводить розмежування між ними, а розглядає їх як синоніми. Це ж саме стосується категорій “державний орган реєстрації актів цивільного стану” і “органі реєстрації актів громадянського стану”.

На нашу думку, слід привести терміни, що використовуються в Законі “Про органи реєстрації актів громадянського стану” щодо перейменування органів державної влади в сфері реєстрації актів цивільного стану, а також загальної назви групи юридичних фактів, які визнаються актами цивільного стану, у відповідність до положень ст. 49 ЦК України. Відповідні зміни, в свою чергу, мають бути внесені також в інші нормативно-правові акти, щодо регулювання актів цивільного стану, використовуючи при цьому термін “акти громадянського стану”.

Ч. 2 ст. 49 ЦК називає такі юридичні факти актами цивільного стану: народження фізичної особи, встановлення її походження, набуття громадянства, вихід з громадянства та його втрата, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної діездатності, обмеження цивільної діездатності, визнання особи недіездатною, шлюб, розірвання шлюбу, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, зміна імені, інвалідність, смерть тощо.

Акти цивільного стану, визначені такими Цивільним кодексом, можна поділити на ті, які підлягають державній реєстрації відповідно до ЦК, і ті, які не підлягають державній реєстрації.

В науковій літературі існує декілька точок зору щодо правової природи актів цивільного стану. Так, О. С. Іоффе цивільним станом пропонував називати “сукупність таких фактів, якими визначається положення громадянина як суб’єкта цивільного права.”¹³ С. М. Корнеев вказував, що термін “цивільний стан” може розумітися в двох смыслах — у вузькому — коли під цивільним станом розуміють правове становище громадянина як учасника тільки майнових і особистих немайнових відносин, що регулюються нормами цивільного права, та в широкому — коли фактам і обставинам, від яких залежить цивільноправовий статус громадянина, надається важливе значення в інших галузях права, в зв’язку з чим його доцільно розглядати в загальному вигляді.¹⁴

Визначення актів цивільного стану в ЦК України є досить широким. Законодавець України, при визначенні актів цивільного стану, як бачимо, включає до його складу й поняття інших галузей права, а саме — конституційного.

Народження фізичної особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть підлягають, відповідно до ч. 3 ст. 49 ЦК України, державній реєстрації, і мають підлягати обов’язковому внесененню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян в органах юстиції в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

22 серпня 2007 р. постановою Кабінету Міністрів України № 1064 затверджено Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, який визначає процедуру створення та ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян. Державний реєстр актів цивільного стану громадян (далі — Реєстр) — це єдина комп’ютерна база даних про акти цивільного стану, внесені до них зміни і доповнення, видачу свідоцтв про реєстрацію актів цивільного стану та витягів з Реєстру.

¹¹ Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2007 р. // ОВУ. — 2007. — № 65. — Ст. 2516.

¹² Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р. // ОВУ. — 2004. — № 10. — Ст. 639.

¹³ Иоффе О. С. Избранные труды: В 4 т. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. — Т. II. Советское гражданское право. — С. 144-145.

¹⁴ Гражданское право. Учебник / Авт. кол.: Н. П. Волошин, С. М. Корнеев и др.; Отв. ред. В. А. Рясенцев, Н. П. Волошин. — М.: Юрид. лит., 1969. — С. 127.

Органи, які провадять державну реєстрацію актів цивільного стану, порядок державної реєстрації актів цивільного стану, формування актових книг, виправлень, зміни, поновлення і анулювання записів актів цивільного стану, порядок і строки зберігання актових книг визначаються ЦК України, СК України, Законом України “Про органи реєстрації актів громадянського стану” та нормативно-правовими документами, прийнятими Міністерством юстиції України та Кабінетом Міністрів України.

Органами реєстрації актів цивільного стану відповідно до Закону “Про органи реєстрації актів громадянського стану” є: відділи реєстрації актів громадянського стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції; виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад; консульські установи та дипломатичні представництва України у разі реєстрації актів цивільного стану громадянами України, які проживають за кордоном.

Відповідно до п. 3 ст. 144 СК України державним органом реєстрації актів цивільного стану провадиться реєстрація народження дитини з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові. Реєстрація походження дитини, по-перше, має значення для визначення прав та обов’язків матері, батька і дитини, по-друге слугує засобом індивідуалізації особи в цивільному обороті, що має значення для визначення цивільно-правового статусу особи.

О. С. Йоффе, вважав, що факти народження і смерті мають бути поставлені на перше місце серед актів цивільного стану, оскільки з ними закон пов’язує виникнення і припинення цивільної правозадатності¹⁵.

Таким чином, факт народження має значення для виникнення як цивільної правозадатності, так і для цивільної дієздатності фізичної особи.

Подальша зміна прізвища та по батькові дитини може відбутися за рішенням її батьків відповідно до ст. ст. 148, 149 СК України, а зміна відомостей про місце народження та дату народження дитини, зміна прізвища, імені та по батькові усновленої особи, відповідно до ст. ст. 230, 231 СК України.

На цивільний статус фізичної особи має вплив її сімейний стан, відповідно до цього запроваджено державну реєстрацію перебування особи в шлюбі, а також розірвання шлюбу.

Багато питань викликає здійснення зміни (корекції) статевої належності, що передбачено на сьогодні ст. 51 Закону України “Основи законодавства України про охорону здоров’я”. Відповідно до названої статті на прохання пацієнта відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, які встановлюються Міністерством охорони здоров’я України, йому може бути проведено шляхом медичного втручання в акредитованих закладах охорони здоров’я зміну (корекцію) його статевої належності. Особі, якій було здійснено зміну статевої належності, видається медичне свідоцтво, на підставі якого надалі вирішується питання про відповідні зміни в її правовому статусі¹⁶. Наказом Міністерства охорони здоров’я України № 57 від 15 березня 1996 р. “Про надання медичної допомоги osobам, що потребують зміни (корекції) статевої належності” затверджено низку нормативно-правових в цій сфері, а саме — Положення про постійно діючу комісію з питань зміни (корекції) статевої належності при Міністерстві охорони здоров’я України; Порядок обстеження осіб, що потребують зміни (корекції) статевої належності; Склад постійно діючої комісії з питань зміни (корекції) статевої належності при Міністерстві охорони здоров’я України; Перелік закладів охорони здоров’я, де проводяться медичні втручання при здійсненні зміни (корекції) статевої належності¹⁷. Однак, нормативно-правові акти, що визначають правові та організаційні основи діяльності державних органів реєстрації актів цивільного стану не містять положень щодо вирішення питання про зміну в правовому статусі такої особи.

В законодавстві встановлено особливий порядок реєстрації таких актів цивільного стану, як набуття громадянства, вихід з громадянства та його втрата. В Україні реєстрація

¹⁵ Йоффе О. С. Указ. робота. — С. 144-145.

¹⁶ Основи законодавства України про охорону здоров’я від 19.11.1992 р. // ВВР. — 1993. — № 4. — Ст. 19.

¹⁷ Про надання медичної допомоги osobам, що потребують зміни (корекції) статевої належності: Наказ Міністерства охорони здоров’я України від 15.03.1996 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=5180>.

набуття, виходу і втрати громадянства врегульовується Законом України “Про громадянство України”¹⁸, Указом Президента України “Питання організації виконання Закону України “Про громадянство України” № 215/2001 від 27 березня 2001 р.¹⁹

Реєстрація громадянства України у разі прийняття щодо особи рішення про встановлення належності до громадянства України, прийняття до громадянства України або оформлення набуття громадянства України здійснюється шляхом внесення запису про це у відповідні облікові документи спеціально уповноваженими на те органами — головним управлінням МВС України в АР Крим, м. Києві, Київській області, управлінням МВС України в області, м. Севастополі, дипломатичним представництвом чи консульською установовою України за місцем проживання особи. Такі особи видається довідка про реєстрацію особи громадянином України, яка подається нею для одержання документів, що підтверджують громадянство України (паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, свідоцтво про народження, свідоцтво про належність до громадянства України).

Відповідно до ст. 4 Конституції в Україні існує єдине громадянство, а згідно зі ст. 26 Конституції іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов’язки, як і громадяни України, — за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Отже, іноземні громадяни і особи без громадянства нарівні з громадянами України визнаються суб’ектами цивільного права. Водночас законодавством встановлені певні обмеження щодо здійснення іноземцями і особами без громадянства права власності. Так, відповідно до ст. 374 ЦК України іноземці та особи без громадянства можуть набувати право власності на землю (земельні ділянки) відповідно до закону. Законом же, а саме — ч. 4 ст. 22 Земельного кодексу України — землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватись у власність іноземним особам та особам без громадянства. Крім цього, землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземними громадянами та особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню (ч. 4 ст. 81 ЗК України). Невідчуження земельної ділянки іноземними громадянами та особами без громадянства у зазначений строк є підставою для припинення права власності та інших прав на земельну ділянку (п. “е” ч. 1 ст. 140, п. “д” ч. 1 ст. 143 ЗК України).

Таким чином, належність фізичної особи до громадянства певної країни, а також відсутність громадянства у фізичної особи, має значення при здійсненні такими особами цивільних прав та виконанні ними цивільних обов’язків.

ЦК України, визнаючи досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, усновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, інвалідність актами цивільного стану, водночас не вимагає здійснення їхньої державної реєстрації. На правовому регулюванні зазначених актів цивільного стану слід зупинитись докладніше.

Юридичне значення низки юридичних фактів не обмежується тим, що вони тягнуть за собою започаткування, зміну або припинення можливості фізичної особи бути суб’ектом цивільних прав та обов’язків. Досягнення відповідного віку як акт цивільного стану є підставою для доповнення можливості фізичної особи бути суб’ектом цивільних прав та обов’язків. Так, досягнення фізичною особою певного віку є підставою для визнання здатності фізичної особи мати окремі цивільні права та обов’язки. Незважаючи на те, що ч. 1 ст. 25 ЦК України встановлює, що здатність мати цивільні права та обов’язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи, ч. 3 цієї ж статті містить застереження про те, що у випадках, встановлених законом, з досягненням фізичною особою відповідного віку може пов’язуватися здатність її мати окремі цивільні права та обов’язки.

На думку О. С. Іоффе, “з моменту народження починається обчислюватися вік громадянина, а з досягненням певного віку особа набуває цивільну дієздатність”²⁰. Однак в науковій літературі висловлювалася й інша точка зору. Так, Я. Р. Веберс, зазначаючи,

¹⁸ Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. // ВВР. — 2001. — № 13. — Ст. 65.

¹⁹ Питання організації виконання Закону України “Про громадянство України”: Указ Президента України від 27.03.2001 р. // ОВУ. — 2001. — № 13. — Ст. 533.

²⁰ Іоффе О. С. Указ. работа. — С. 144-145.

що залежно від віку, психічного стану та інших факторів громадянин в силу прямого припису закону може бути нездатним мати певні права і обов'язки”²¹. Як приклад, він наводить те, що малолітній не здатний мати право на укладення шлюбу або на усиновлення дітей в сімейному праві, бути суб'єктом деліктної відповідальності в цивільному праві. Виходячи з цього Я. Р. Веберс обстоює думку про те, що неправильним є “перенесення цього питання зі сфери правозадатності в сферу дієздатності, оскільки в такому разі нам прийшлося би визнати, що — або малолітні можуть здійснювати свою правозадатність у вказаних вище випадках через законних представників, що насправді виключено, або вони, маючи відповідні елементи змісту правозадатності, все ж позбавлені можливості їх реалізовувати. Але цього також бути не може.”²²

Фізична особа до чотирнадцяти років, відповідно до ст. 31 ЦК України, має часткову цивільну дієздатність, що дає їй право на самостійне вчинення дрібних побутових правочинів, здійснення особистих немайнових прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

З досягненням фізичною особою чотирнадцяти років і до вісімнадцяти, крім зазначених прав, фізична особа має право: самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). До того ж така особа стає суб'єктом цивільної відповідальності відповідно до ст. 33 ЦК України.

Досягнення певного віку є підставою для виникнення певних прав у особи, зокрема зі зміни цивільно-правового стану особи. Так, з досягненням дитиною семи років у разі зміни батьками прізвища, прізвище дитини змінюється за її згодою (ч. 2, 3 ст. 148 СК України), з досягненням дитиною чотирнадцяти років, у разі зміни імені її батька, по батькові дитини змінюється за її згодою (ч. 1 ст. 149 СК України). Таким чином, дитина набуває прав, пов'язаних зі зміною актів цивільного стану.

Досягнення відповідного віку як акт цивільного стану є не тільки підставою для виникнення певних правовідносин, а й підставою для припинення, наприклад, правовідносин піклування, оскільки відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 77 ЦК України досягнення фізичною особою повноліття зумовлює припинення піклування.

Реєстрація фізичних осіб, які досягли віку 18 років здійснюється в Державному реєстрі виборців відповідно до Закону України “Про Державний реєстр виборців”, який визначає правові та організаційні засади створення і ведення единого Державного реєстру виборців в Україні, до якого заносяться персональні дані осіб, які володіють правом голосу, і використовуються при складанні списків виборців під час проведення виборів будь-якого рівня та референдумів.

Таким чином, такий юридичний факт, як досягнення певного віку є одним із найважливіших моментів в житті людини, пов'язаним із правовим статусом особи, виникненням, розширенням правозадатності фізичної особи.

Такі акти цивільного стану, як обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та визнання особи недієздатною пов'язуються із моментом набрання законної сили рішенням суду про це (ст.ст. 36-42 ЦК України).

Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи — це процедура, що застосовується щодо фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, а також щодо фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові

²¹ Веберс Я. Р. Правосуб'єктність громадян в советском гражданском и семейном праве. — Рига: Зинатне, 1976. — С. 68.

²² Там же. — С. 68.

правочини. Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна діездатність якої обмежена, за згодою піклувальника.

Визнання фізичної особи недіездатною — це підтвердження наявності юридичного факту, що фізична особа внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Визнання фізичної особи недіездатною здійснюється з метою охорони прав та інтересів особи та на підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Правовими наслідками визнання фізичної особи недіездатною є встановлення над нею опіки, заборона вчиняти будь-які правочини. Фізичні особи, яка визнана недіездатною, суд призначає опікуна за поданням органу опіки та піклування.

Не можна сказати, що сутність правового статусу фізичної особи полягає в його юридично закріпленному положенні, однак є одним із найголовніших підтверджень такого статусу. З цієї точки зору особливої уваги потребує запровадження державної реєстрації таких актів цивільного стану, як надання повної цивільної діездатності, обмеження цивільної діездатності, визнання особи недіездатною.

Порушення прав такої уразливої категорії людей, яку складають особи, які зловживають алкоголем, наркотичними засобами, особи із психічними захворюваннями, тимчасовими розладами психічної діяльності, іншим хворобливим станом психіки набуло особливої гостроти на початку 90-х років минулого століття і пов'язане передусім із квартирними аферами в результаті приватизації, купівлі-продажу, дарування. Все це призвело і призводить до постійного зростання кількості людей, які залишаються на вулиці. Дуже часто в суди подаються позовні заяви родичів про оспорювання правочинів (заповітів, договорів купівлі-продажу, дарування), учасником яких була особа, яка могла бути за життя визнана недіездатною (через нездатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу), або цивільна діездатність якої могла бути обмежена (через нездатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними внаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо), але цього не було зроблено вчасно, а ця особа померла після вчинення правочину. В таких випадках родичі вимагають визнання особи недіездатною або обмежено діездатною, однак після її смерті це є неможливим, навіть якщо особа за життя перебувала на лікуванні та обліку в психіатричному або наркологічному лікувальному закладі. Для визнання особи недіездатною судом, відповідно до ст. 239 ЦПК України, має бути призначена психіатрична експертиза, однак у разі смерті особи обстежувати вже немає кого.

На сьогодні вказані проблеми набувають велике практичне значення, а категорія громадян, цивільна діездатність яких обмежена та тих, які визнані недіездатними, заслуговує глибокої уваги з боку законодавця та компетентних органів правозастосування. У зв'язку із вказанім вважаємо за доцільне запропонувати запровадження державної реєстрації таких актів цивільного стану, як надання повної цивільної діездатності, обмеження цивільної діездатності, визнання особи недіездатною.

Слід зауважити, що відомості про визнання особи недіездатною та про поновлення діездатності фізичної особи включаються до Державного реєстру виборців. Відповідно до ст. 9 Закону України “Про Державний реєстр виборців” дата визнання особи недіездатною (для осіб, включених до Реєстру та визнаних судом недіездатними), а також дата поновлення діездатності особи (для осіб, включених до Реєстру, чия діездатність поновлена) є службовими персональними даними зазначеного Реєстру. Однак метою зазначеного Реєстру є гарантія і сприяння здійсненню конституційних прав фізичної особи-громадянина України, а не сприяння здійсненню та захисту цивільних прав фізичної особи. Більше того, окрім положення Державного реєстру виборців прямо порушують цивільні права фізичних осіб, чим відповідно, порушують норми цивільного законодавства. Викликає заперечення публічний характер цього Реєстру. Так, відповідно до п. 3 ст. 12 Закону України “Про Державний реєстр виборців” кожен виборець у порядку здійснення публічного контролю може ознайомитися з персональними даними іншого виборця, що містяться в базі даних Реєстру, в обсязі та порядку, встановлених цим Законом. Ця норма Закону порушує положення ст. 286 ЦК України щодо дотримання права фізичної особи на таємницю про стан її здоров’я.

Державна реєстрація таких актів цивільного стану, як надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною має бути важливим засобом забезпечення додержання прав та інтересів як осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, осіб, визнаних недієздатними, а також осіб, яким надано повну цивільну дієздатність, виступатиме як основа одержання, систематизації та зберігання інформації про фізичних осіб в інтересах як окремо визначененої особи, так і в загальнонаціональних інтересах країни. Однак реєстрація зазначених актів цивільного стану повинна мати конфіденційний характер і вважатися інформацією з обмеженим доступом.

На нашу думку, інформація щодо цивільної дієздатності фізичної особи, всі зміни цивільного стану фізичної особи, що відбуваються, мають фіксуватися у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян. Включення до Державного реєстру актів цивільного стану громадян інформації, що визначає цивільний статус фізичної особи як найбільше сприятиме захисту їхніх цивільних прав та прав третіх осіб. Цьому, зокрема сприятиме те, що інформація про особу, яка міститься в Реєстрі, є конфіденційною, а коло осіб, які мають право на отримання витягу з Реєстру, є досить обмеженим.

Новелою цивільного законодавства є визнання інвалідності актом цивільного стану. Інвалідність як міра втрати здоров'я визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи Міністерства охорони здоров'я України, встановлюється в порядку, визначеному Законом України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні"²³, Інструкцією про встановлення груп інвалідності, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров'я України від 7 квітня 2004 р. № 183²⁴, Положенням про медико-соціальну експертизу, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1992 р. № 83²⁵.

Інвалідом, відповідно до ст. 1 Закону України "Про реабілітацію інвалідів в Україні", визнається особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав.

Такий юридичний факт, як інвалідність, враховується в багатьох правовідносинах, наприклад у правовідносинах із відшкодування шкоди, аліментних правовідносинах, відносинах соціального забезпечення.

Так, відповідно до ст. 1200 ЦК України у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання. Серед непрацездатних осіб, які мають право на відшкодування шкоди, названо інвалідів (на строк їх інвалідності).

Відповідно до ст. 75 СК України той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, має право на утримання (аліменти) за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Непрацездатним при цьому, зокрема, вважається той із подружжя, який є інвалідом I, II чи III групи.

Особа має право на утримання і тоді, коли вона стала інвалідом після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу (ст. 76 СК України).

Інвалідність як певний статус фізичної особи, який визначає міру її здоров'я, має значення, тобто враховується, головним чином, при встановленні соціальних пільг. Так, наприклад, відповідно до ч. 7 ст. 69 ГК України підприємство має право забезпечувати додатковою пенсією, незалежно від розмірів державної пенсії, працівника, який став інвалідом на даному підприємстві внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання.

²³ Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. // ВВР. — 1991. — № 21. — Ст. 252.

²⁴ Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 07.04.2004 р. // ОВУ. — 2004. — № 17. — Ст. 1235.

²⁵ Про затвердження Положення про медико-соціальну експертизу і Положення про індивідуальну програму реабілітації та адаптації інваліда: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.1992 р. // ЗП України. — 1992. — № 3. — Ст. 68.

Таким чином, факт інвалідності особи, встановлений медико-соціальною експертною комісією (МСЕК), має преодоліцьке значення при вирішенні судом питання про відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого, про стягнення аліментів з подружжя, про призначення соціальної допомоги тощо.

Вітчизняні нормативно-правові акти не встановлюють вимоги щодо необхідності реєстрації інвалідності. Хоча факт інвалідності може враховуватися, як бачимо, в окремих правовідносинах. Інвалідність, будучи юридичним фактом, складно визнати головною подією в житті людини, яка започатковує, змінює, доповнює або припиняє її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Законодавче регулювання інвалідності як акту цивільного стану є досить невизначеним і майже позбавленим інформаційно-правової цінності. Значення факту інвалідності, маючи власне особливе значення, водночас є досить завузьким для визнання даного факту актом цивільного стану.

Слід зауважити, що перелік актів цивільного стану не є вичерпним. На це зверталася увага в науковій літературі. Так, Е. О. Харитонов вказує, що “перелік актів цивільного стану, встановлений у ст. 49 ЦК, є приблизним і може бути розширеній у процесі тлумачення норм ЦК. Наприклад, актами цивільного стану за своєю сутністю є визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою, а також скасування рішень про це, відсутність особи у місці перебування тощо”.²⁶ На нашу думку, законодавчо закріплений перелік актів цивільного стану має бути вичерпним і не підлягати розширеному тлумаченню.

Підсумовуючи викладене, слід зробити такі висновки.

1. Законодавство України потребує уніфікації юридичної термінології, що використовується в нормативно-правових актах щодо регулювання актів цивільного стану.

2. Законодавчо закріплений перелік актів цивільного стану має бути вичерпним, що сприятиме єдності та однозначності в правозастосуванні.

3. Запровадження державної реєстрації потребують такі акти цивільного стану як надання повної цивільної діездатності, обмеження цивільної діездатності, визнання особи недіездатною, а також поновлення цивільної діездатності фізичної особи, цивільна діездатність якої була обмежена, поновлення цивільної діездатності фізичної особи, яка була визнана недіездатною. Відповідно до цього потребує внесення змін ст. 49 ЦК України, а також Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064. Доцільно, на нашу думку, врахувати зазначені положення при розробці проекту нового закону “Про державну реєстрацію актів цивільного стану”.

4. Акти цивільного стану, визначені такими Цивільним кодексом, можна класифікувати за різними критеріями, зокрема:

1) відповідно до необхідності проведення державної реєстрації актів цивільного стану:

- ті, які підлягають державній реєстрації;
- ті, які не підлягають державній реєстрації;

2) залежно від органу державної влади, в якому проводиться державна реєстрація актів цивільного стану:

- ті, які підлягають державній реєстрації в державних органах РАЦСУ;
 - ті, які підлягають державній реєстрації в інших органах державної влади;
- 3) залежно від виду суспільних відносин і регламентації в галузевому законодавстві:
- ті, які визначають правове становище фізичної особи у майнових і особистих немайнових відносинах і регулюються нормами цивільного та сімейного законодавства;
 - ті, які визначають правове становище фізичної особи як громадянина і врегульюються нормами різних галузей законодавства.

Кожний із зазначених критеріїв потребує окремого детального дослідження.

²⁶ Харитонов Е. О. Указ. робота. — С. 46-47.